

STUDIJA APIE PIRMAJĄ LIETUVIŲ KAIRIOJO CENTRO PARTIJĄ*

1902 m. varpininkų grupuotės (inteligentų organizacijos, lietuvių spaudos draudimo laikais leidusios *Vārpo* ir *Ūkininko* žurnalus) įsteigta Lietuvos (iki 1906 m. - Lietuvių) demokratų partija (LDP), nelegaliai veikusi iki 1915 m., buvo gana įtakingos tarpukario Lietuvoje, kairiojo centro pozicijas užėmusios socialistų liaudininkų demokratų partijos (1918-1922 m.), vėliau - valstiečių liaudininkų sąjungos (ši atsirado 1922 m. pabaigoje, susijungus socialistų liaudininkų demokratų partijai ir Lietuvos valstiečių sąjungai) pirmtakė. Šios partijos (LDP) istorijai ir skirta čia recenzuojama knyga, kurią istorijos daktaro disertacijos pagrindu parašė Lietuvos istorijos instituto darbuotojas Rimantas Miknys.

Lietuvos politinių partijų istorija tyrinėta mažai, galima sakyti, fragmentiškai (žinoma, išimtis - Lietuvos komunistų partijos (LKP) istorija, kurią sovietmečiu skersai išilgai naršė vadinamieji partijos istorikai, bet apie jų darbų pažintinę vertę būtų atskira kalba). Tas pats pasakytina ir apie R. Miknio studijos objektą. Tad recenzuojama monografija yra pirmas nuoseklios, sisteminės LDP istorijos bandymas. Studija remiasi pirmiausia paties autoriaus surinktais archyviniais ir kitokių šaltinių duomenimis, kitų autorių, daugiau ar mažiau nagrinėjusių šios partijos istoriją, darbais. Nėra abejonės, kad R. Miknys panaudojo bemaž visą mūsų laikus pasiekusią šaltinių ir istoriografinę medžiagą, vienaip ar kitaip nušviečiančią jo tiriamąjį objektą. Pati studija yra aprašomojo analitinio pobūdžio vadinamosios pilietinės istorijos veikalas. Nors pagrindinis šios studijos analizės objektas yra LDP kaip politinės organizacijos susikūrimas ir raida, partijos programinių nuostatų kaita, santykiai su kitomis partijomis, politinėmis organizacijomis

* Rimantas Miknys. *Lietuvos demokratų partija 1902-1915 metais* // Lietuvos atgimimo istorijos studijos. - T. 10. - Vilnius: A. Varno personalinė įmonė. - 1995. - 255 p.

ir grupuotėmis, politinė ir visuomeninė kultūrinė veikla, bet visa tai analizuojama ir vertinama ne politologiniu požiūriu, o iš Lietuvos istorijos pozicijų, t. y. iš tuo metu Lietuvoje vykusių visuomeninių politinių ir etnosociokultūrinių procesų, o tiksliau - iš modernios lietuvių tautos, kaip potencialiai savarankiškos (į savarankiškumą pretenduojančios) etnopolitinės teritorinės bendrijos brendimo taško. Suprantama, ir darbo metodika bei instrumentarijus iš esmės atspindi dabartinę Lietuvos politinės istorijos mokslo lygį.

Visa tai, žinoma, nereikia, kad šis darbas nevertas politologo, ypač besidominčio partijų istorija, dėmesio. Juk partijų istorija gali būti ir politologinių studijų objektas. Galų gale dabartis yra istorinės raidos produktas. Nors istorija savo konkrečiais pavidalais nesikartoja, bet joje visą laiką esti tipologiniu požiūriu analogiškų ar panašių situacijų bei reiškinių. Pvz., partijų kūrimosi situacija XIX a. pab. - XX a. pr. daug kuo panaši į Sąjūdžio laikų analogišką procesą. Be kita ko, 1989 m. įsteigta ir jau šiokių tokių vaidmenį Lietuvos politinėje scenoje (o ne prie scenos ar užkulisiuose) suvaidinusi Lietuvos demokratų partija oficialiai skelbiasi 1902 m. įkurtos LDP tradicijų perėmėja ir tęsėja, savo lyderių lūpomis vadina save tradicine Lietuvos partija (tokios, be abejonės, yra Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP), Lietuvos krikščionių demokratų partija ir Lietuvių tautininkų sąjunga). Žinančiam partijų istoriją tokia nuostata, ko gero, negali nekelti nuostabos, nes dabartinę LDP ir 1902-1915 m. veikusią sieja, atrodo, tik pavadinimas. Na, bet aiškintis tai - ne šio rašinio tikslas. Grįžkime prie R. Miknio monografijos.

Ji susideda iš pratarmės, trumpo, bet informatyvaus įvado, trijų skyrių, išvadų, priedų (juos sudaro autoriaus surinkta ir į lenteles suvesta informacinė medžiaga, nušviečianti varpininkų ir LDP organizacinę veiklą bei varpininkų nelegaliosios spaudos socialinę bazę, LDP programiniai dokumentai, o taip pat darbe panaudotų šaltinių ir literatūros sąrašas) ir darbo santraukų lenkų ir prancūzų kalbomis.

Pirmasis skyrius yra skirtas partijos ištakoms, kūrimosi procesui ir veiklai ligi 1905 m. revoliucijos aptarti. Jis pradedamas nuo varpininkų organizacijos idėjinės politinės charakteristikos, istoriografijoje nevienodai traktuojamo varpininkų liberalizmo specifikos apibrėžimo, dviejų varpininkų srovių, aš sakyčiau, taktikų, autoriaus įvardijamų radikaliosios ir nuosaikiosios vardais, išryškinimo. Toliau atskleidžiama, kaip varpininkų organizacijoje, "radikaliosios srovės" atstovų iniciatyva, įtakojant ir "Varpe" bendradarbiavusiems nuosaikiojo LSDP sparno atstovams, subrendo ir buvo realizuota nuostata kurti antrąją po social-

demokratų Lietuvos politinę partiją, kuri, orientuodamasi į gausiausio tautoje valstiečių ūkininkų sluoksniu interesų atstovavimą, telktų lietuvių gynimui išsipareigojusius liberalios demokratijos šalininkus, propagotų tautoje laisvos demokratinės valstybės idealą ir, būdama Lietuvos idėjinio-politinio spektro viduryje (tarp socialdemokratų ir įtakingiausios lietuvių tautinio sąjūdžio grupuotės, kurią sudarė konservatyviai socialiniu politiniu požiūriu ir lojaliai caro valdžios, bet ne jos vykdomos rusifikacinės politikos atžvilgiu nusiteikusi katalikų konfesinė inteligentija), taptų savotiškai vienijančia lietuvių tautinio sąjūdžio jėga. Šiame skyriuje detaliai, kiek leidžia turimi šaltiniai, atskleidžiamas LDP programos projekto rengimo procesas, parodomas dėl to kilusios diskusijos, pakankamai išsamiai analizuojamas pats projektas. Pagaliau autorius parodo, kad LDP įkūrimas, reikšmingas žingsnis apibrėžčiau politizuojant lietuvių tautinį sąjūdį, orientuojant jį į politinę kovą dėl valstybingumo, lietuvių tautinės demokratinės, kitataučiams užtikrinančios kultūrinę autonomiją, valstybės istorinių etnografinių lietuvių žemių ribose kūrimo perspektyvą, iš pradžių nedaug ką tekeitę organizaciniu požiūriu. LDP tebuvo ta pati, kelioliką žmonių vienijanti varpininkų organizacija, kurios nariams nedrausta bendradarbiauti su kitomis partijomis (buvo žmonių, kurie vienu metu dalyvavo ir LDP ir LSDP veikloje), o jos veikla iki 1905 m. ribojosi *Varpo*, *Ūkininko* ir *Naujienu* žurnalų (šis leistas 1901-1903 m.) leidimu; neišnyko ir prieštaravimai tarp partijoje vadovaujančias pozicijas užėmusių "radikalų" ir "nuosaikiųjų".

Antrasis monografijos skyrius yra skirtas LDP organizaciniam ir visuomeniniam politiniam veikimui 1905 m. nagrinėti. Čia įtikinamai parodyta, kad 1905 m. įvykiai LDP buvo visiškai netikėti, ir partija tų metų pirmojoje pusėje balansavo ant politinės nebūties slenksčio. Vadovavimas suaktyvėjusių masių, taip pat ir kaimo žmonių veiklai atsidūrė LSDP rankose, iš LDP į LSDP perėjo socialdemokratų simpatikai ir apskritai ryžtingesnės kovos su caro valdžia šalininkai, o kiek vėliau iš partijos pasitraukė ir didesnė dalis "nuosaikiųjų", kurie rudenį ėmėsi iniciatyvos sušaukti lietuvių suvažiavimą Vilniuje ir tuoj po jo įkūrė tautinių demokratų partiją, mėginusią vaidinti dešiniojo centro vaidmenį ir tapti lietuvių tautinį sąjūdį konsoliduojančia ir koordinuojančia jėga, tiesa, irgi nesėkmingai, LDP teko nutraukti nelegalių *Varpo* ir *Ūkininko* žurnalų leidimą. Vis dėlto LDP nežlugo, atsigavo, aiškiau apsibrėžė kaip kairiojo centro jėga. Į jos veiklą įsitraukė naujų žmonių. Susikūrė su LDP idėjiškai ir organizaciškai susijusios ir tam tikrą socialinę bazę turinčios bei ją plėsti sėkmingiau galinčios visuomeninės politinės orga-

nizacijos - Lietuvos mokytojų sąjunga ir Lietuvos valstiečių sąjunga. Nuo metų pabaigos pradėjo eiti legalus laikraštis *Lietuvos ūkininkas*, tapęs pagrindiniu LDP spaudos organu, Vilniuje ir Marijampolėje buvo įkurtos kultūros ir švietimo draugijos, veikusios LDP įtakoje. Gana plačiai ir nuosekliai aprašęs visus šiuos organizacinius pokyčius, R. Miknys toliau įtikinamai parodė, kad nuo 1905 m. rudens ir LDP, nors ir mažesniu mastu už LSDP, įtakoją tautinės revoliucijos vyksmą Lietuvos kaime, o jos programinės nuostatos valstybingumo (autonomijos) klausimu turėjo įtakos Lietuvių suvažiavimo, įėjusio į Lietuvos istoriją Didžiojo Vilniaus seimo vardu, priimtoms rezoliucijoms.

Be to, šiame skyriuje plačiai analizuotas LDP programinių nuostatų kitimas. Parodyta, kad LDP, patikėjusi, jog revoliucija gali atvesti prie konstitucinės ir daugiau ar mažiau demokratinės santvarkos Rusijoje įvedimo bei daugiatautės imperijos virsmo federacija, klausimą dėl Lietuvos politinės autonomijos tarp Rusijos liberalių demokratinių jėgų ėmėsi zonuoti, bandė derėtis dėl to ir su Lietuvos kitataučių nuosaikiomis politinėmis grupuotėmis, tiesa, ir vienu, ir kitu atveju - be rezultatų. Anot R. Miknio, LDP programiniuose teiginiuose vietoj tautinio principo buvo iškeltas pilietinis, ir todėl partija nuo 1906 m. pasivadino Lietuvos demokratų partija.

Trečiajame skyriuje aptartas ilgiausias ir iki šiol mažiausiai pažintas LDP organizacinės raidos, idėjinės politinės evoliucijos ir politinės visuomeninės bei kultūrinės šviečiamosios veiklos laikotarpis, trukęs nuo revoliucijos nuslopinimo iki rusų, o su jais ir didelės dalies lietuvių inteligentijos pasitraukimo iš Lietuvos ir vokiečių okupacijos 1915 m., dėl ko partijos, kaip organizacijos veikla nutrūko. Iš šio skyriaus aiškėja, kad LDP ir toliau liko nelegali, negausi ir organizaciškai silpna. Neturėjo nei teritorinių skyrių, nei kuopų. Jos veikla koncentravosi spaudos leidimo, arba, kitaip tariant, politinio kultūrinio švietimo ir propagandos srityje. Partija telkėsi apie legaliai leidžiamus laikraščius *Lietuvos ūkininkas* ir *Lietuvos žinios* (nuo 1909 m.). Nuo 1913 m. atnaujino nelegalaus žurnalo *Varpas*, tapusio teoriniu partijos organu, leidimą. Kaip išaiškino R. Miknys, *Lietuvos ūkininko* redakcija bei 1908 m. įkurta laikraščiams leisti bendrovė (leido ir knygas) partijoje vaidino didesnę vaidmenį nei Centro komitetas. O tai reiškia, kad LDP iš esmės nesiskyrė nuo kitų lietuvių idėjinių politinių grupuočių ("viltininkų" ar krikščionių demokratų), kurios formaliai nebuvo partijos. Vis dėlto, reikia manyti, kad vykę partijos suvažiavimai (R. Miknys yra užregistravęs 13 suvažia-

vimų, įvykusių iki 1908 m. rudens), šioks toks partijos vadovaujančių organų funkcionavimas buvo partinės politinės veiklos mokykla.

Šiame skyriuje taip pat plačiai aprašyta partijos idėjinė-politinė evoliucija. Išaiškinta, kad 1907 m. pasitraukus iš partijos paskutiniams į dešinįjį centrą orientuotiems, pirmiausia lietuvybės pozicijų gynimu Rytų Lietuvoje esamomis politinėmis sąlygomis susirūpinusiems (tai be kita ko reiškė ir paramos antilenkiškai nusiteikusiuose Rusijos valdžios sluoksniuose ieškojimą) “nuosaikiesiems” su Antanu Smetona priešakyje, ir 1908 m. į partiją įsiliejus gausesnei, organizaciniu požiūriu stipresnei, savo padalinių provincijoje turinčiai Lietuvos valstiečių sąjungai, LDP pamažu ėmė sukti vadinamojo “liaudinio socializmo” kryptimi. Mat, Lietuvos valstiečių sąjunga jau bendravo su tokios pakraipos Rusijos politinėmis organizacijomis, kurios skelbėsi atstovaujančios valstiečių interesams. Tiesa, pati “liaudinio socializmo” doktrina Vakarų kairiosios pakraipos teoretikų buvo sukurta kaip alternatyva komunistiniam socializmo variantui, kurio siekti be diktatūros buvo neįmanoma. Doktrinos šalininkai buvo prieš stambiojo kapitalo viešpatavimą ekonomikoje, o per ją - ir valstybės gyvenime. Jie pasisakė už žemės “socializavimą”, t.y. perdavimą vietos savivaldos nuosavybėn bei pačių dirbančiųjų dispozicijon. Anot jų, “liaudies socializmas” - tai smulki ir kooperatinė nuosavybė ekonomikoje bei asmens ir sąžinės laisvę toleruojanti demokratija politikoje. LDP atstovams atrodė, kad tokia santvarka geriausiai atitiktų lietuvių tautos, kurios absoliučią daugumą sudarė valstiečiai, interesus, nes ji pakirstų kitataučių viešpataujančią vaidmenį Lietuvos ekonomikoje. Kaip parodė R. Miknio tyrimas, 1914 m. imta rengti “liaudies socializmo” doktrina grįstą naują LDP programą, o pati partija ketino pasivadinti socialistų liaudininkų demokratų vardu.

Nemažai dėmesio šiame skyriuje skirta idėijinei propagandinei LDP kovai su savo konkurentais, pirmiausia krikščionimis demokratais, kuriuos LDP ne be tam tikro pagrindo laikė klerikaline, perdėm konservatyvia (“atžagareiviška”), susitaikėliškumą caro valdžios atžvilgiu demonstruojančia jėga. Nors krikščionys demokratai formalios partinės struktūros neturėjo (jos steigimą 1906 m. sustabdė Bažnyčios vadovybė), bet buvo neblogai organizuoti, finansiškai pajėgesni už kitas lietuvių politines gruputes, caro valdžios labiau toleruojami (labiausiai valdžia persekiojo socialdemokratų, bet kliuvo ir demokratams: 1908 m. buvo uždarytos jų kultūros švietimo draugijos), todėl po revoliucijos labiau nei kuri kita grupuotė išplėtojo visuomeninę veiklą kultūros, švietimo,

labdaros srityse, kūrė įvairias katalikiškas organizacijas. LDP, kaip parodė R. Miknys, kritikavo krikščionių demokratų pastangas įtvirtinti autoriteto ir bažnyčios vadovavimo visam viešajam gyvenimui principus. Nepritarė artimų krikdemams tautinių demokratų bandymams panaudoti tikėjimą lietuvybei ginti. Neigiamai vertino dešiniųjų jėgų siekius ginti lietuvybę, vadovaujantis siaurai tautiniais interesais, reikalavo atsižvelgti į Lietuvos lenkų ir kitų tautų pilietines ir kultūrines teises, o dešiniųjų taktiką - lietuvybės gynimo tikslais ieškoti paramos tam tikruose, antilenkiškai nusiteikusiuose caro valdžios sluoksniuose - laikė, anot R. Miknio, pavojinga tautos egzistencijai, gal tiksliau būtų pasakyti, netoliaregiška ir žalinga Lietuvos valstybingumo perspektyvai. Principiniai nesutarimai išliko ir tarp pagrindinių politinės veiklos partnerių - LDP ir LSDP: dėl tautinės kultūros ugdymo uždavinių, proletariato vaidmens visuomenėje, socializmo sampratos.

R. Miknys parodė, kad LDP tuo metu buvo bene vienintelė lietuvių politinė grupuotė, kuri rimtai rūpinosi Lietuvos valstybingumo perspektyva. Bandė dėl to derėtis ir su lenkų, baltarusių bei žydų demokratinėmis jėgomis, nors dėl skirtingos Lietuvos sampratos konkrečių susitarimų nepasiekė. Mat LDP būsimą Lietuvą įsivaizdavo kaip tautinę demokratinę lietuvių valstybę, apimančią visas istorines etnografines lietuvių žemes, kur kitataučiams būtų pripažintos lygios pilietinės teisės ir kultūrinė autonomija, o baltarusių atstovai ir vietos lenkų liberalūs demokratai pasisakė už Lietuvos valstybės kūrimą visoje buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje ir manė, kad visos trys tautos ir kultūros toje valstybėje turėtų turėti vienodą statusą. Anot R. Miknio, Lietuvos valstybingumo idėjos propagavimui LDP bandė išnaudoti ir savo atstovų buvimą Rusijos Valstybės dūmoje. Tad ir nenuostabu, kad 1918 m. pabaigoje, kai bolševikams artėjant prie Vilniaus, pakriko pirmoji Lietuvos vyriausybė, padėtį ėmėsi gelbėti vienas iš buvusios LDP, tuomet jau liaudininkų, lyderių - Mykolas Sleževičius.

Toks, trumpai apžvelgus, būtų recenzuojamos knygos turinys. Nei dėl knygos struktūros, nei dėl daugelio teiginių nekyla didesnių abejonių.

Galbūt knygą skaityti šiek tiek sunkiau dėl tam tikro minties nedisciplinuotumo. To išvengti būtų padėjęs geresnis politologijos sąvokų vartojimas. Manau, kad svarstymas dėl varpininkų ir LDP liberalizmo specifikos, būtų buvęs aiškesnis ir produktyvesnis, panaudojus liberalizmo plačiąja (kaip atitinkamos intelektualinės ir dorovinės

pozicijos) ir siaurąja (kaip politinės doktrinos) sąvokas.

Nematau „neaiškumo“ ir „susidvejimo“, kaip kad teigia autorius (p. 34), remdamasis Mykolo Rōmerio autoritetu, kad 1903 m. LDP programos projekte daugiausia dėmesio skiriama vietinio valdymo demokratizacijos klausimams ir sykiu pasisakoma už „visaluominio“ Lietuvos seimo sušaukimą. Autorius teigia, kad tai lėmė noras išsaugoti partijoje „nuosaikiuosius elementus“. Iš tikrųjų tai gal ir turėjo tam tikros reikšmės. Bet apskritai, tai galima aiškinti, kaip artimos ir tolimesnės perspektyvos uždavinius. Juk projekte apie Lietuvos valstybingumą kalbama kaip apie idealą, arba, kitaip sakant, apie teiginį, kuriuo remiantis reikia šviesti liaudį, kad, atėjus laikui, ji būtų bent minimaliai tam pasirengusi.

Manau, nelabai įtikina aukščiau minėtas R. Miknio aiškinimas dėl partijos pavadinimo (iš *Lietuvių* į *Lietuvos*) pakeitimo 1906 m. Mano nuomone, pilietiškumo principo akcentavimą ir su tuo susijusį partijos pavadinimo pakeitimą lėmė ne programinių nuostatų pasikeitimas (jo šiuo konkrečiu klausimu ir nematyti, juoba, kad partija dar ir neturėjo priimtos programos, nors to meto situacijoje tai buvo neesminis dalykas), o 1905 m. atsiradusi reali Lietuvos autonomijos viltis, sąlygojusi ir programinių nuostatų kitimą.

Telieka apgailestauti, kad knygoje nebandyta paaiškinti, kodėl LDP, po 1905 m. turėdama siauresnės visuomeninės veiklos galimybes nei krikščionys demokratai, sėkmingiau už juos dalyvaudavo rinkimuose į Rusijos Valstybės dūmą.

Rimanto Miknio monografija yra tikrai solidus LDP istorijos veikalas. Manau, kad jis vertas ne tik istorikų ir politologų dėmesio. Daug pamokančio jame rastų ir dabartiniai Lietuvos politikai.

ANTANAS KULAKAUSKAS

PIRMOJI KNYGA APIE EUROPOS BENDRIJĄ LIETUVIŠKAI*

Pagaliau lietuviškai pasirodė pirmoji studija apie Europos integraciją. Tai tik vertimas, o ne originalus darbas, tačiau pradžia

* Allan M. Williams, *Europos Bendrija*. - Vilnius: Alma Litera. - 1996. - 279 p.
- Iš anglų kalbos vertė Valentinas Mitė ir Gediminas Vitkus; įžanginis straipsnis *Europos Bendrija vidaus ir globalinio plėtojimosi kontekste* Gedimino Vitkaus.